

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Freud uitgeven

Greven, E.J.

Citation

Greven, E. J. (2006, November 1). *Freud uitgeven*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4963>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4963>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

6

Epiloog: conclusies, vergelijkingen en implicaties

In dit laatste hoofdstuk wordt eerst een korte terugblik gegeven op de geschiedenis van de Nederlandse Freud-uitgaven. Wat brachten de belangrijkste Freud-uitgevers teweeg met hun uitgaven, hoe gingen zij te werk en welke rol hadden zij als uitgever? Wat voor invloed had de paratekst in hun publicatiepolitiek en hoe werden de Freud-uitgaven uiteindelijk ontvangen? Om de huidige stand van zaken in het Nederlandse uitgavebeleid van Freud weer te geven wordt (de voorbereiding van) de nieuwe Nederlandse Freud-editie *Werken* kort beschreven. Dan volgt een vergelijking van de Nederlandse geschiedenis van Freuds teksten met die in het buitenland en wordt beschreven welke internationale initiatieven er momenteel gaande zijn in het uitgeven van Freud. Er wordt afgesloten met enkele algemene gevolgtrekkingen over het Freud-uitgeven waarbij tevens aanbevelingen worden gedaan voor toekomstige Freud-publicaties.

DE GESCHIEDENIS VAN DE NEDERLANDSE FREUD-UITGAVEN IN VOGELVLUCHT ¹

In de verschijningsgeschiedenis van Freuds teksten in Nederland valt allereerst op dat Freud als auteur een vooraanstaande en invloedrijke positie heeft veroverd. Weliswaar zijn Freuds teksten gedurende de twintigste eeuw niet overvloedig verschenen, maar zij zijn wel bij voortduring uitgegeven en heruitgegeven, vertaald en herversaald. In 1912 verscheen voor het eerst een klein boekje van Freud, *Over Psychoanalyse*, en aan het einde van dezelfde eeuw was er een grote publiekseditie van Freud beschikbaar, de *Sigmund Freud Nederlandse Editie*, dertig boekdelen dik. Men kan hier al uit afleiden dat het Freud-uitgeven zich sterk heeft ontwikkeld en

geleidelijk in toenemende mate is geprofessionaliseerd. Diverse uitgevers, elf in totaal, plus de Vrijdenkersvereniging en de Amsterdamse Boek- en muziekhandel Seyffardt, zagen het belang van Freud in en brachten diens werk op de markt. Drie uitgevers — Van Doesburgh, De Wereldbibliotheek en Boom — gaven het grootste gedeelte van Freuds werk uit. Daarmee is Freuds gedachtegoed in vele geleidingen doorgedrongen.

Er zijn in de vorige eeuw drie tijdslijnen te onderscheiden in de geschiedenis van de Nederlandse uitgaven van Freud. De eerste periode loopt vanaf 1912 tot halverwege de Eerste Wereldoorlog, toen de Leidse uitgeverij Van Doesburgh met medewerking van enkele psychoanalytische pioniers de allereerste uitgaven van Freud verzorgde. De tweede periode gaat vanaf de Eerste Wereldoorlog tot en met de jaren vijftig. De Maatschappij voor Goede en Goedkoop Lectuur / De Wereldbibliotheek gaf daarin vijf boeken van Freud uit waarvan enkele veelvuldig herdrukt werden en waarvan er één zelfs nog steeds in de handel is. De derde tijdslijn start in de jaren zestig en eindigt in de jaren negentig. Hier is de echt grote doorbraak van Freud te zien, die dateert uit de jaren zestig en zeventig. De Bezige Bij vatte toen het plan op om een grote publiekseditie samen te stellen van het werk van Freud. Dit project werd halverwege de jaren zeventig overgedragen aan Uitgeverij Boom, die de *Sigmund Freud Nederlandse Editie* in 1993 voltooide. Sindsdien is er door deze zelfde uitgeverij een vijfdelige paperbackeditie samengesteld, de *Kleine Sigmund Freud Bibliotheek*, en zijn er enkele brievenboeken van Freud uitgegeven.² En momenteel wordt er dus een nieuwe wetenschappelijke Freud-editie voorbereid, *Werken*, die in het najaar van 2006 zal verschijnen. Het Freud-uitgeven is daarmee nog steeds volop in beweging.

Het is opmerkelijk dat uitgeverijen van diverse signatuur Freud hebben uitgegeven of een serieuze poging daartoe hebben gedaan, zoals De Bezige Bij. Een medisch-wetenschappelijke uitgeverij — Van Doesburgh — gaf werk van Freud uit, maar ook literaire uitgeverijen als De Bezige Bij en Ambo toonden interesse. Het zegt iets over de veelzijdigheid van Freuds teksten: ze bezitten zowel literaire als wetenschappelijke kwaliteiten. Tegelijkertijd is dit de oorzaak van de moeilijkheid bij het uitgeven. Freuds werk heeft

*De geschiedenis van de Nederlandse
Freud-uitgaven in vogelvlucht*

veel kanten en vereist bovendien een nauwgezette en serieuze overzetting naar het Nederlands. Het uitgeven van Freud vergt een lange adem alsmede een duidelijke keuze voor de selectie van zijn teksten. Dat dit werk niet te onderschatten valt, blijkt wel uit het feit dat De Bezige Bij zich op de complexiteit en de zwaarte van het uitgeven van een Freud-editie heeft verkeken, waardoor zij uiteindelijk gedwongen was het project over te dragen aan een andere uitgeverij, Uitgeverij Boom.

Al met al is er in de twintigste eeuw sprake van een pendelbeweging in het type uitgeverij dat Freud uitgaf: van een wetenschappelijke uitgeverij naar een algemene literaire uitgeverij tot een algemeen-wetenschappelijke uitgeverij. De verschillende typen uitgeverij zorgden tevens voor een eigen betekenisgeving van Freud. De eerste uitgifteperiode, ten tijde van Van Doesburgh, kan geschetst worden als de *introdunctie* van Freud. Bijna niemand had in Nederland nog van Freud gehoord, laat staan kennis genomen van zijn werk, totdat als eerste het toegankelijke boek *Over Psychoanalyse* (1912) verscheen. Omdat Van Doesburgh een gerespecteerde medische uitgeverij was met een vooraanstaand fonds, werd al snel duidelijk dat Freud als schrijver, medicus en wetenschapper serieus diende te worden genomen. Freud had van het begin af aan een hoge status — in weerwil van enkele felle criticasters zoals Cornelis Winkler en Evert van Dieren — hetgeen zijn toegang tot de intellectuele, wetenschappelijke en geneeskundige wereld vergemakkelijkte.

De grote *popularisering* van Freud vond plaats bij de Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur / De Wereldbibliotheek, direct volgend op de uitgaven van Van Doesburgh. De Wereldbibliotheek mikte op een breed lezerspubliek. De keuze voor de titels is dan ook duidelijk: niet alleen werden de meer abstracte en voorlichtende boeken van Freud uitgegeven zoals diens *Inleiding tot de studie der Psychoanalyse* (1917-1918), maar ook cultureel-maatschappelijk getinte boeken als *De invloed van het onbewuste in ons dagelijksch leven* (1916) en *Het ik en de psychologie der massa* (1924). De Wereldbibliotheek trok Freud uit het medische, wetenschappelijke publiek en bereikte een algemeen publiek: schrijvers, intellectuelen en kunstenaars, en ook arbeiders. Niet alleen

werd Freud een bekende voor velen, maar ook werd hij soms bijna als een Messias voorgesteld, als degene die het volk zou verheffen en die juist in tijden van oorlog licht zou brengen in de duisternis. Freud stond, zeker in de eerste uitgaven bij De Wereldbibliotheek, gelijk aan zelfontwikkeling en vergeestelijking van de mens.

De *canonisatie* van Freud nam een aanvang bij De Bezige Bij, die in de jaren zestig een begin maakte met de voorbereiding van het uitgeven van een verzameld werk-editie. Uitgeverij Boom heeft dit plan uiteindelijk gerealiseerd. Door middel van een grote uitgave, een verzameld werk, de *Sigmund Freud Nederlandse Editie*, kreeg Freud een belangrijke plaats toegewezen. Hij was een auteur geworden die een verzameld werk verdiende en een plek kreeg in de geschiedenis. Op deze wijze werd Freud gecanoniseerd, en werd hij een auteur wiens teksten niet in de vergetelheid mochten raken.

DE ROL VAN DE FREUD-UITGEVERS

Netwerk

Een uitgever heeft meestal een groot netwerk om zich heen, van redacteuren, vertalers, adviseurs enzovoort. Deze contacten zijn van essentieel belang. Bij de uitgevers die Freud uitgaven is dit duidelijk terug te zien.

Van Doesburgh, in de persoon van uitgever Stenfert Kroese, had de belangrijkste pioniers van de toenmalige psychoanalyse om zich heen verzameld. Jan van Emden en Johan Stärcke die voor uitgeverij Van Doesburgh Freuds teksten vertaalden en inleidden waren belangrijke voorvechters van de psychoanalyse. Ook de banden die Van Doesburgh onderhield met Gerbrand Jelgersma en de Leidse intelligentsia speelden de uitgeverij duidelijk in de kaart. Belangrijk was ook dat de mensen uit het netwerk van uitgeverij Van Doesburgh Freud persoonlijk kenden. Zo ging Van Emden vriendschappelijk om met Freud en zijn gezin. Bij De Wereldbibliotheek was de persoonlijke betrokkenheid van verschillende personen eveneens evident. Nico van Suchtelen, de belangrijkste Freud-uitgever van dat moment, onderhield een goed netwerk met de psychoanalytische vakwereld en bezocht zelf psychoanalytische congressen, waarbij hij Freud persoonlijk ontmoet zal hebben. Ook had Van

De rol van de Freud-uitgevers

Suchtelen vele contacten in literaire en kunstenaarskringen, waar Freud op dat moment sterk in de belangstelling stond. De Freud-vertalers bij De Wereldbibliotheek waren — wederom — Johan Stärcke (die zelf ook bij De Wereldbibliotheek publiceerde) en daarnaast de bekende Nederlandse zenuwarts Albert Willem van Renterghem, over wie Freud zich in positieve zin uit had gelaten. In de jaren vijftig kwamen daar onder anderen de invloedrijke psychoanalytici Jeanne Lampl-de Groot, die bevriend was met Freud en zijn dochter Anna, en A. J. Westerman Holstijn bij.

Tijdens de beginjaren van de Nederlandse Freud-editie bij De Bezige Bij, had deze uitgeverij ook vooraanstaande psychoanalytici in de arm genomen, zoals Louis Tas en Huyck van Leeuwen. Zij bedachten het ontwerp van de editie, de thematische opzet. Daarnaast had De Bezige Bij de redacteurs Henk Mulder en Adriaan Morriën aangesteld, die op hun beurt vele vertalers en deskundigen bij het project binnenhaalden. Hier ziet men echter dat de uitgever te ver af kwam te staan van het project en er niet duidelijk een centrale, leidinggevende figuur was, met als gevolg dat allerlei mensen zich met de uitgave gingen bemoeien. Uitgeverij Boom, die aanvankelijk dezelfde redactionele bezetting overnam even als de raad van advies, probeerde daarom het grote aantal mensen dat aan de editie meewerkte in te perken. Ook het aantal vertalers slonk. Uiteindelijk bleef er een tweetal over: het 'gouden koppel' Wilfred Oranje en Thomas Grafdijk, die — bijgestaan door Paul Beers — het Freud-project hebben 'gered'.

Het is treffend dat bij de eerste uitgevers het uitgeven van Freud overzichtelijker leek dan bij de latere uitgevers. Er waren aanvankelijk korte en directe lijnen tussen de vertaler — die meestal tevens inleider was — en de uitgever, maar ook tussen de uitgever en de auteur en tussen de auteur en de vertaler. Bij De Wereldbibliotheek zien we bovendien dat directeur-uitgever Van Suchtelen zelf Freud vertaalde. Natuurlijk heeft dit verschil in benadering te maken met het feit dat Freud op dat moment nog leefde, maar het zegt ook iets over de professionalisering en verzakelijking die gaandeweg is opgetreden in de uitgeefwereld. Steeds meer mensen werden betrokken bij het uitgeven: redacteurs, adviseurs, literair agenten, professionele vertalers. Waar vroeger de vertalers belang

stellende psychoanalytici of belangstellende uitgevers waren, zien we vanaf de jaren zestig en zeventig beroepsvertalers zoals Wilfred Oranje en Thomas Grafdijk, al vertaalde de Boom-uitgever, Henk Bouman, ook zelf een boek van Freud.

De vertalers van Freud — in dit geval de belangrijkste contactpersonen voor de uitgevers — zijn van eminent belang gebleken bij de verspreiding van Freuds gedachtegoed. Zij waren enthousiast, zeer gemotiveerd en vatten hun taak serieus op. Vooral de eerste vertalers zoals Jan van Emden, Johan Stärcke, en Albert Willem van Renterghem vertaalden vanuit grote persoonlijke interesse en leidden Freud met passie in. Ook zij gingen blijkbaar een groot avontuur tegemoet. Maar ook latere vertalers als Nico van Suchtelen en Arie Querido vertaalden vanuit hun hart. De professionele vertalers Adriaan Morriën en Henk Mulder en het vertalers-redactieduo Wilfred Oranje en Thomas Grafdijk waren niet minder toegewijd en nauwgezet.

Doorgeefluiken of meer?

Bij de Nederlandse uitgevers van Freud is er dus steeds een grote betrokkenheid en bevoegenheid bij het op de markt brengen van Freuds werk waarneembaar. Zij namen vaak het initiatief om boeken van Freud uit te geven. Men was er zelfs trots op om Freud uit te kunnen geven. Vooral in het begin van de vorige eeuw wilden de uitgevers en hun medewerkers Freuds gedachtegoed vanuit idealistische motieven verspreiden, en dan ook onder een zo groot mogelijk publiek.

De grote betrokkenheid en passie is vooral opvallend bij De Wereldbibliotheekuitgever Nico van Suchtelen. Van Suchtelen vervulde als uitgever duidelijk de functie als instigator en initiator. Hij toonde zich een groot liefhebber van Freuds leer, stimuleerde en maakte uitgaven mogelijk en vertaalde in 1924 uiteindelijk zelf een boek van Freud: *Het ik en de psychologie der massa*. In de ogen van Van Suchtelen paste Freuds werk bij De Wereldbibliotheekgedachte van 'verheffing en opvoeding van het volk': het volk zou inzicht krijgen in de menselijke ziel en dit zou een betere wereld tot stand kunnen brengen. Het onbewuste, dat Van Suchtelen beschouwde als een bron van creativiteit en zelfverwezenlijking, was voor hem

De rol van de Freud-uitgevers

een enorme openbaring. Dit grote idealisme van Van Suchtelen stond overigens haaks op het pessimisme, of zoals deze het zelf noemde 'realisme' van Freud.

Een belangrijke instigator voor de verspreiding van Freud was ook De Bezige Bij, met name de voormalige Bezige Bij-directeur Wim Schouten en de uitgever Geert Lubberhuizen, die grootse plannen hadden om voor het eerst in Nederland een grote Freud-editie samen te stellen. Dat dit project uiteindelijk mislukte bij deze uitgeverij doet niets af aan de grote verdienste van De Bezige Bij om een dergelijke editie te initiëren. Hier waren culturele entrepreneurs aan het werk. Schouten en Lubberhuizen zagen het belang van Freuds teksten in en wilden zijn gedachtegoed systematisch uitgeven voor het Nederlandse publiek, door middel van een verzameld werk-editie. Met spijt in het hart heeft Lubberhuizen het Freud-project moeten overdragen aan Boom. Deze uitgeverij, die destijds geleid werd door Henk Bouman, nam vooral de rol van kwaliteitsbewaker op zich. Bouman was daarnaast iemand die zaken daadwerkelijk voor elkaar kreeg en sterk resultaatgericht was. Ondanks alle tegenslagen, conflicten en de lange looptijd van de onderneming, is er uiteindelijk aan het einde van de twintigste eeuw een kwalitatief hoogstaande verzameld werk-editie van Freud verschenen, die tegelijkertijd een van de grootste Nederlandse uitgeefprojecten van de twintigste eeuw is geworden. Het toont de grote vastberadenheid, degelijkheid, motivatie, flexibiliteit, creativiteit en volharding enerzijds en het juiste evenwicht tussen idealisme en zakelijkheid anderzijds waarover een uitgever ook moet beschikken wil hij een dergelijk grote onderneming tot een goed einde brengen.

Maar de grote pionier in het uitgeven van Freud is toch uitgeverij Van Doesburgh geweest. Toen Van Doesburgh het allereerste boek van Freud op de Nederlandse markt bracht, in 1912, was Freud nauwelijks bekend, ook niet in medische of wetenschappelijke kringen, zoals bij zenuwartsen. Uitgeverij Van Doesburgh heeft in de persoon van Stenfert Kroese Freud daadwerkelijk geïntroduceerd, vooral in wetenschappelijk milieu. Toen Jelgersma in 1914 zijn invloedrijke diesrede *Het ongeweten geestesleven* hield, waarbij velen voor het eerst de naam Freud hoorden, had

Van Doesburgh al twee titels van Freud gepubliceerd. De uitgever was kennelijk bereid om risico's te nemen. Hij hield bovendien de literatuur goed in de gaten, had vele contacten en bleek vooral een uitgever te zijn met een open oog en oor. Hij was ook niet bang om te experimenteren en zocht altijd het nieuwste op medisch gebied op. Hierdoor kreeg Freud al vroeg ingang in Nederland. In feite was Stenfert Kroese de wetenschappelijke vakwereld voor en had hij al vroeg het belang en de betekenis van Freuds gedachtegoed ingezien. Tezamen met psychoanalytische pioniers als Stärcke en Van Emden gaf Van Doesburgh vervolgens de revolutionaire theorie van Freud in Nederland bekendheid.

Al met al hebben de verschillende rollen van deze uitgevers een onderscheidende functie gehad. Er is een duidelijke ontwikkeling in het uitgeven van Freuds werk te zien, waartoe ieder het zijne heeft bijgedragen en waarbij allen van elkaar hebben kunnen profiteren. De meeste uitgevers gaven Freud met toewijding uit en zijn werk werd in het algemeen respectvol behandeld. Freud dwong kennelijk ontzag af: niet één uitgever heeft het gewaagd zijn gedachtegoed op achteloze, slordige wijze te verspreiden. Freuds werk is nooit om louter commerciële redenen uitgegeven en is in Nederland niet aan 'beunhazerij' ten offer gevallen.

De psychoanalytische vakwereld

Opvallend is dat de uitgevers weliswaar contact hadden met de psychoanalytische vakwereld, maar dat deze groep, enkele uitzonderingen daargelaten, de vertalingen van Freud nauwelijks steunde of daartoe het initiatief nam. Wanneer psychoanalytici hun medewerking verleenden haakten zij na verloop van tijd weer af, zoals het geval was bij De Bezige Bij en later — min of meer gedwongen — bij Boom. In sommige gevallen werd een Nederlandse vertaling van de werken van Freud zelfs niet op prijs gesteld. Zo had Jeanne Lampl-de Groot aarzelingen en bedenkingen bij de Nederlandse uitgaven (hoewel zij haar medewerking verleende bij de uitgave *Totem en taboe* van De Wereldbibliotheek). Er werd ook geen enkele financiële steun verleend vanuit de psychoanalytische instellingen.

De rol van de Freud-uitgevers

In de beginfase van de Freud-uitgaven lag dit anders. Zenuw - artsen als Van Emden, Johan Stärcke en Van Renterghem steunden en begeleidden de uitgevers met hun voorwoorden en vertalingen. Daarnaast speelde Jelgersma door zijn diesrede en latere geschrif - ten een uiterst belangrijke rol bij de acceptatie van Freud in weten - schappelijke kringen, ook door de door hem opgerichte Leidse Ver - eniging voor Psychoanalyse. Jelgersma bleef echter behoedzaam tegenover de psychoanalyse en Freud. Hij had niet de behoefte om Freud te ontmoeten of contact met hem te onderhouden, in weer - wil van de omstandigheid dat Freud zeer verheugd was over Jelgers - ma's diesrede, die de internationale academische doorbraak van Freud betekende. Hij verklaarde de psychoanalyse niet zalig en zag ook de tekortkomingen van de psychoanalyse als therapeutische methode.

Met en vanaf Jelgersma zien we eigenlijk een dubbele en am - bivalente houding bij de klinisch behandelaren ontstaan ten aanzien van Freud en de psychoanalyse: enerzijds was men en - thousiast, maar anderzijds hield men afstand en was men uiterst behoedzaam met het propageren van Freud voor het Nederland - se publiek. Waar het de klinische en therapeutische stukken van Freud betrof was er de angst voor een verkeerde interpretatie en toepassing van Freuds teksten. De grote bevoegenheid, die de psy - choanalytische pioniers zo kenmerkte, verdween nagenoeg in de jaren dertig. De psychoanalyse ging zich steeds meer institutio - naliseren, met als gevolg vele conflicten op verenigingsniveau die resulteerden in een zekere verstarring en orthodoxie. De veelbelo - vendheid van de Nederlandse psychoanalyse op universitair ni - veau verdween als gevolg hiervan.

In tegenstelling tot de orthodoxen onder de psychoanalytici waren de latere uitgevers zoals De Wereldbibliotheek, De Be - zige Bij en Boom vooral geïnteresseerd in de *hele* Freud. Zij wil - den zowel de wetenschappelijke, abstracte, medische werken als de meer literaire, culturele en maatschappelijke geschriften van Freud verspreiden. De uitgeverswereld heeft eigenlijk wat betreft de brede bekendmaking en stimulering van Freuds leer het stokje overgenomen van de psychoanalytische vakwereld.

Het belang en de invloed van paratekst

De wijze van uitgeven, de overlevering van de tekst en de manier waarop een tekst wordt ontvangen hangen nauw samen. Zo is er per uitgever een nieuwe Freud 'ontstaan'. Freud is niet statisch en zijn teksten zijn voor velerlei interpretatie vatbaar. Zij zijn ook op vele manieren uit te geven, zowel qua selectie, vertaling, redactie, editering als (fysieke) presentatie.

De Nederlandse uitgevers bepaalden mede de ontvangst van Freud, en per uitgever bestond ruimte voor een ander Freud-beeld. Uiteraard is de beeldvorming van een auteur en zijn gedachtegoed voor een groot deel afhankelijk van de maatschappelijke context en diverse sociaal-cultureel-wetenschappelijke factoren. De Freud-uitgevers kozen voor een bepaalde publicatiepolitiek en wilden het leespubliek tot een zeker inzicht en een bepaalde interpretatie brengen. Aan de hand van paratekst — het intermediair tussen het leespubliek en het boek — probeerden zij die manipulatie te be - werkstelligen.

Waar koos Van Doesburgh voor? Van Doesburgh introduceerde het revolutionaire gedachtegoed van Freud op behoedzame wijze in Nederland. Deze uitgever koos niet voor een moeilijke tekst, maar gaf juist eerst toegankelijke colleges van Freud uit (*Over Psychoanalyse*, 1912), waarin Freuds toenmalige theorie door hem - zelf was samengevat. Toegankelijkheid stond dus voorop, maar de lezer werd in het voorwoord van de vertaler Van Emden al wel gewaarschuwd voor de moeilijke kanten van het werk van Freud. In het begin stond vooral de medische Freud centraal. Langzamer - hand schoof Van Doesburgh meer in de richting van de cultureel-populaire Freud. Dit is terug te zien in de keuze van de uitgegeven teksten, maar ook in de bezorging daarvan: er werd een begrip - penlijst gegeven evenals een aantal verklarende noten. De voor - woorden van Stärcke waren ronduit lyrisch, subjectief en gepassi - oneerd en dienden vooral het doel het Nederlandse publiek zoveel mogelijk kennis te laten nemen van Freud. Stärcke en Van Does - burgh wilden de psychoanalyse in ruime kring bekend maken, en kozen daarom voor de meer populair-wetenschappelijke uitgave *De droom als uiting van het onbewuste zieleleven* (1913), zoals door Stärcke vermeld in zijn voorwoord.

De rol van de Freud-uitgevers

Bij De Wereldbibliotheek zien we duidelijk een keuze voor de 'cultureel-populaire' Freud, blijkens de keuze voor titels als *De invloed van ons onbewuste in ons dagelijksch leven*, *Totem en taboe* en *Het ik en de psychologie der massa*. Vooral in de verklarende noten van Van Suchtelen is de tendens waarneembaar om Freud te presenteren als een heilsboodschapper, die via het onbewuste de mensheid een stap vooruit kan brengen. En volgens Stärcke, die ook voor De Wereldbibliotheek vertaalde, bood kennis van het menselijke onbewuste zelfs mede een verklaring voor het ontstaan van de Eerste Wereldoorlog. Zoveel mogelijk mensen moesten Freud kunnen lezen. De prijs van de boeken werd daarom relatief laag gehouden. Bovendien werd Freud opgenomen in bekende en succesvolle reeksen als *Handboekjes Elck 't Beste*, een reeks algemene inleidingen voor een groot publiek op terreinen als religie, politiek en kunst, en in *Encyclopaedie in Monografieën*, een wat serieuzere reeks inleidingen op wetenschappelijk gebied. Later werd Freud opgenomen in de paperbackseries *Wereldhoog* en *WBpaperbacks*. In de reclame-uitingen van De Wereldbibliotheek was eveneens grote bewondering voor Freud te bespeuren: hij werd aangekondigd als de 'geniale geleerde', er werden foto's van hem afgedrukt in de boeken, er werden reclamefolders gemaakt en ook uit de flapteksten sprak een groot, bijna heilig ontzag voor Freud.

Dat Freud steeds meer status had gekregen blijkt bij De Bezige Bij, die een verzameld werk van Freud wilde samenstellen. Een verzameld werk van Freud betekende ook een bekroning van Freud in uitgeversopzicht. Het bracht ook met zich mee dat De Bezige Bij de veelzijdigheid van Freud onderstreepte op literair, cultureel-maatschappelijk, sociaal-psychologisch en medisch-therapeutisch gebied. De ingestelde adviesraad, bestaande uit de psychoanalytici Van Leeuwen en Tas, ontwierp een thematisch gegroepeerde editie, aan de hand van verschillende benaderingen: symbool-ontcijferend, technisch, empirisch generaliserend, populair voorlichtend, cultureel beschouwend. Bovendien volgde men de grote Duitse en Engelse editie door met name het noten-apparaat van de beroemde Engelse Freud-redacteur James Strachey over te nemen. Zowel in de keuze en vorm van de teksten als in de bezorging en de vertaling ervan werd een grote precisie en

kwaliteit nagestreefd en werden er hoge eisen gesteld. Boom nam dit principe grotendeels over. Met gebruikmaking van diverse paratekstuele middelen, zoals de inleidingen van Strachey en van Nederlandse deskundigen, redactionele voorwoorden, annotaties, bibliografieën, specifieke bibliografie, begrippenlijsten en een biografische schets van Freud werd de lezer grondig in Freuds werk ingevoerd. De uitvoering en vormgeving was, zoals het een editie betaamt, zeer verzorgd, uniform, in linnen band met stofomslag. Het werk van Freud riep ontzag op en dat moest in de uitvoering van de reeks dan ook tot uitdrukking komen. Het prijsbeleid van deze editie was echter anders dan bij De Wereldbibliotheek, die lage prijzen nastreefde. Bij Boom was de winkelprijs relatief hoog. Waar De Wereldbibliotheek al enigszins begonnen was met het maken van reclame voor Freud — via advertenties, folderacties, met name voor het grote publiek — kan men bij Uitgeverij Boom spreken van een waar reclame-offensief. Via advertentiecampagnes, folders en intekenacties, displays en etalagemateriaal voor de boekhandels, werd zowel de vakwereld als het grote publiek op de hoogte gebracht. Freud werd gepresenteerd als een van de belangrijkste sociale wetenschappers van de twintigste eeuw, met een belangrijk en veelzijdig oeuvre.

RECEPTIE

De boekuitgaven van Freud speelden een aanzienlijke rol in het groeiend aanzien van Freud in Nederland. Verder kon men over hem lezen in de vakbladen *Psychiatrische en Neurologische Bladen* en in het *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*. Aan Freuds eerste boeken in het Nederlands werd weliswaar slechts mondjesmaat aandacht geschonken (alleen in twee medische vakbladen), maar zij werden wel positief besproken. De heftige discussie rond Freud in kringen van zenuwartsen had blijkbaar geen negatieve invloed op de recensenten. In de eerste decennia van de vorige eeuw reageerde de medische vakwereld ambivalent op Freuds boeken. Freuds leer werd door veel artsen als speculatief, onbewezen en onwaarschijnlijk beschouwd, maar tegelijkertijd stond men er behoedzaam welwillend tegenover. Een populaire uitgave van

Receptie

Freud voor het grote publiek werd niet wenselijk geacht, en werd door sommigen zelfs als gevaarlijk gezien, vooral voor de zenuwpatiënten zelf. Een bredere verspreiding en bekendheid van het werk van Freud was echter niet tegen te houden. Vanaf 1915, ten tijde van de Eerste Wereldoorlog, begon Freud met zijn Nederlandse boeken door te breken, met name in niet-medische kringen. Zo verschenen er boekrecensies in *De Gids* en in de dagbladen, die overigens verschillende reacties lieten zien, zowel positieve als negatieve. De Wereldbibliotheek werd geprezen om haar uitgaven en haar streven om Freuds gedachtegoed voor een grote groep lezers beschikbaar te maken. Maar er waren ook kritische geluiden en menig recensent vond dat Freud overdreef, met name waar het zijn opvattingen over seksualiteit betrof.

In godsdienstige kringen werd aanvankelijk zeer fel gereageerd op Freuds werk. Door de katholieke kerk werd Freuds leer regelrecht verworpen. Volgens de katholieke clerus zou de psychoanalyse door de nadruk die zij legde op instincten en onbewuste verlangens de mens verlagen. Men nam het De Wereldbibliotheek niet in dank af dat zij een titel als *Het ik en de psychologie der massa* uitgaf: niemand zou 'beter' worden van Freud, wel 'peSSI-mistischer'. Dit zou ook in strijd zijn met de doelstelling van De Wereldbibliotheek om 'de kracht, de levensvreugde, de geestelijke cultuur van ons volk' te verhogen. Pas halverwege de jaren dertig was men aan katholieke zijde iets milder over de psychoanalyse. In protestants-christelijke hoek werd meer in de psychoanalyse gezien. Dit was hoofdzakelijk te danken aan de nadruk die Freud legde op de functie van het geweten. Toch klonken ook in deze kringen waarschuwingen tegen de boeken van Freud. Zijn theorie over de seksualiteit werd als aanstootgevend ervaren, net als zijn afwijzing van religie. Nog tot ver in de jaren vijftig bleven de confessionelen vrij negatief reageren op Freuds teksten, vooral op *Totem en taboe*.

Intussen was Freud wel in allerlei geledingen doorgedrongen en kon men via verschillende media meer en meer over hem te weten komen. Er verschenen artikelen over de psychoanalyse in dagbladen en publiekstijdschriften, en ook op het toneel, op de radio en in literaire publicaties werd over zijn werk gesproken. Kunst-

naars, politici, intellectuelen, communisten, pedagogen, parapsychologen, occultisten, allen hadden wel een mening over Freud, en zijn boeken werden dan ook overal besproken. De reacties liepen zeer uiteen, waarbij recensenten en critici Freud nogal eens hebben ingezet voor hun eigen gelijk. Steeds groter werd de aandacht voor de menselijke zielenroerselen, zeker in de jaren zestig, een periode waarin machtsverhoudingen verschoven en er meer openheid kwam, waardoor een vruchtbare voedingsbodem ontstond voor de psychoanalyse.

Het hoogtepunt in de ontvangst van Freuds boeken is te zien vanaf eind jaren zeventig — de bloeitijd van de psychoanalyse — toen de Freud-editie een aanvang nam. Bij het verschijnen van het eerste deel, in 1979, plaatsten grote landelijke dagbladen pagina's grote artikelen over de editie. Critici volgden de delen op de voet en bespraken de boeken overwegend positief, waarbij ook de wijze van vertalen en boekverzorging werd geprezen. Men zag het belang in van het beschikbaar maken van de vele teksten van Freud. Weliswaar verflauwde de aandacht enigszins naarmate de editie vorderde, maar de belangstelling bleef aanwezig, ook tijdens het 'Freud-bashing' vanaf het midden van de jaren tachtig. Er is daarbij duidelijk een verschil waar te nemen in de reacties van het brede leespubliek en die van de beroepsbeoefenaren. Het algemene publiek reageerde zeker in het begin enthousiast, terwijl daarentegen door psychoanalytici en psychiaters twijfel werd geuit over het nut van een Freud-editie. De uitgave dwong gaandeweg wel respect af, al was er ook kritiek op de vertaling en op de samenstelling. Zij maakte ook veel los en was vaak het startpunt voor nieuwe discussies, zoals die over de seksualiteit van de vrouw en over vrouwenemancipatie. Toch is het opvallend dat er weinig omvangrijke inhoudelijke besprekingen geschreven werden. Blijkbaar werd het gedachtegoed van Freud als (over) bekend beschouwd en vond men het niet nodig om bepaalde kernpunten uit zijn theorie opnieuw te overwegen of te herinterpreteren. De aandacht lag elders, onder andere bij de vraag naar de wetenschappelijke status van de psychoanalyse.

Concluderend valt te zeggen dat de aandacht voor Freuds boeken gedurende de gehele twintigste eeuw groot is geweest. Zeker in

Receptie

de beginfase riep Freud heftige reacties op en waren er felle conflicten over de interpretatie en de toepassing van zijn teksten. Maar ook aan het einde van de twintigste eeuw riep Freud nog altijd vele vragen op.

VOORUITBLIK: EEN NIEUWE NEDERLANDSE FREUD-EDITIE

Het is nu ruim tien jaar geleden dat Uitgeverij Boom de omvangrijke *Sigmund Freud Nederlandse Editie* — oorspronkelijk dus in gang gezet door De Bezige Bij — heeft afgerond. Het is echter altijd de wens geweest van Uitgeverij Boom — al van de toenmalige uitgever Henk Bouman — om een chronologische Freud-editie samen te stellen, mede in het licht van de Freud-edities die in het buitenland worden uitgebracht. Vanwege de overname van het project van De Bezige Bij, die vasthield aan de door haar bedachte opzet, was Boom gehouden aan de thematische indeling. Bij Uitgeverij Boom is in 2000 de beslissing genomen om een nieuwe Freud-editie te gaan uitgeven, getiteld *Werken*, die volgens planning in het na - jaar van 2006 moet verschijnen. De editie zal uit elf delen bestaan en wordt bezorgd door Wilfred Oranje. *Werken* baseert zich op de Duitse *Gesammelte Werke* en de *Studienausgabe* evenals op de Engelse *Standard Edition*.

De nieuwe editie *Werken* bouwt weliswaar voort op de *Sigmund Freud Nederlandse Editie*, maar verschilt op een aantal essentiële punten. Zij is opgezet als een wetenschappelijke editie van het verzameld werk van Freud, en niet zozeer als een lees- of publieks - editie zoals de *Sigmund Freud Nederlandse Editie*. De indeling van de editie is nu chronologisch in plaats van thematisch. Bij de op - name van Freuds teksten wordt het jaar van schrijven evenals de algemeen geaccepteerde nummering en bibliografie van Meyer-Palmedo & Fichtner³ gevolgd. De editie vangt aan met Freuds 'Bericht über meine mit Universitäts-Jubiläums-Reisestipendium unternommene Studienreise nach Paris und Berlin' (1885) en sluit af met het laatste artikel dat hij nog in 1938 schreef: 'Ergebnisse, Ideen, Probleme'. De keuze voor de indeling naar chronologie heeft vooral te maken met het feit dat de lezer Freuds werk in zijn

ontwikkeling kan volgen en zo kan ontdekken hoe de begrippen bij Freud in de loop der tijd veranderden.

Er is tevens sprake van een vermeerderde, uitgebreide editie ten opzichte van de *Sigmund Freud Nederlandse Editie*. De elf delen zullen in totaal ruim achtduizend pagina's tekst beslaan. Ruim honderd nog niet eerder in Nederland vertaalde en gepubliceerde artikelen — veelal afkomstig uit de aanvullende *Nachtragsband* van de *Gesammelte Werke* — worden opgenomen. Freuds vroege werk over histerie, hypnose en suggestie (bijvoorbeeld 'Die Suggestion und ihre Heilwirkung' uit 1888 en 'Psychische Behandlung' uit 1890), zijn artikelen over psychoneurosen (bijvoorbeeld 'Die Abwehr-Neuropsychosen' en 'Über Deckerinnerungen', beide uit 1899) en ook zijn metapsychologische teksten (zoals 'Entwurf einer Psychologie', 1895) zullen in het Nederlands beschikbaar komen. Het betreffen vooral teksten waarin heel goed de geleidelijke overgang in zijn denken is te zien van hypnose naar psychoanalyse.

Waren bij de *Sigmund Freud Nederlandse Editie* nog verschillende vertalers werkzaam, nu is gekozen voor één persoon, Wilfred Oranje, die alle bestaande vertalingen herzielt en waar nodig verbetert. Bovendien vertaalt hij de nieuwe, hierboven genoemde stukken van Freud. Wat betreft het redactionele aspect leunt de editie vooral op James Strachey; Mark Solms reviseert dit redactionele apparaat. De redactionele inleidingen van Strachey zijn verdienen omdat deze kort, zakelijk en objectief zijn. Zij geven de tekstgeschiedenis goed weer en zijn tevens gevrijwaard van allerlei interpretaties.

Een ander belangrijk verschil met de *Sigmund Freud Nederlandse Editie* is dat de toekomstige editie wordt voorzien van een zakenindex, alsmede van een psychoanalytisch lexicon en een concordantie met de belangrijkste Duitse, Engelse en Nederlandse Freud-edities. Een novum is dat de gehele editie ook digitaal wordt uitgegeven.

INTERNATIONALE ONTWIKKELINGEN

De vraag dringt zich op in hoeverre de geschiedenis van de Nederlandse Freud-uitgaven vergelijkbaar is met die in andere landen.

Internationale ontwikkelingen

Past Nederland in een internationaal patroon of is de Nederlandse uitgavegeschiedenis van Freud uitzonderlijk? De historie van de belangrijkste internationale Freud-uitgaven zal daarom kort geschetst worden, evenals de huidige ontwikkelingen met betrekking tot het uitgeven en het editeren van Freuds teksten. ⁴

Duitse Freud-uitgaven

De geschiedenis van de Duitstalige Freud-uitgaven is uitvoerig beschreven door Ilse Grubrich-Simitis in *Zurück zu Freuds Texten*. Aanvankelijk publiceerde Freud zijn boeken bij de Weense uitgever Franz Deuticke en Hugo Heller. Nadat Freud in 1919 zijn eigen uitgeverij, de Internationale Psychoanalytische Verlag, had gesticht, publiceerde hij zoveel mogelijk daar zijn eigen werk. De allereerste Freud-editie, de *Gesammelte Schriften*, kwam bij de Internationale Psychoanalytische Verlag in de periode 1924-1934 tot stand. Deze thematisch geordende editie stond onder redactie van eerst Otto Rank, vervolgens van de nieuwe directeur van de Internationale Psychoanalytische Verlag, A. J. Storfer, en ten slotte van Freuds dochter Anna. Dit verzamelde werk, in tien delen, was vooral een leeseditie. Een noemenswaardig redactioneel apparaat ontbrak: de editie was niet of nauwelijks voorzien van noten en inleidingen, varianten en een index. Er werden slechts een paar honderd exemplaren verkocht, terwijl er drieduizend exemplaren gedrukt waren. Freud was zelf echter bijzonder trots op zijn 'Gesamtausgabe'. Hij beschreef deze zelf als een 'stattliche, fast prunkvolle Gesamtausgabe, gesetzt in einer klassizistischen Antiqua, gedruckt auf Büttenwerckdruck-Papier, fadengeheftet, geschmückt mit Leseband, Farbschnitt, Sepia-Tiefdruckfrontispiz, handgebunden in Saffianleder mit Goldprägung'. ⁵

De nazi-tijd betekende het einde van de Internationale Psychoanalytische Verlag. In 1938 week Freud uit naar Londen waar hij de Engelse uitgever John Rodker ontmoette, die de eenmanszaak Imago Publishing Company bezat. Imago legde zich voortaan uitsluitend toe op het uitgeven van het verzameld werk van Freud in het Duits. Zo werden de *Gesammelte Schriften* opgevolgd door de beroemde *Gesammelte Werke*, een editie bestaande uit zeventien banden. Deze kwam in Londen tot stand in de jaren 1938-1952, onder

redactie van Anna Freud, Edward Biblings, Ernst Kris, Willi Hoffer en Otto Isakower. Freud heeft de plannenmakerij voor de uitgave nog net meegemaakt. Het grote verschil met de *Gesammelte Schriften* is dat de *Gesammelte Werke* niet thematisch is ingedeeld, maar naar chronologie. Maar wederom ontbreekt een editieverantwoordelijkheid, een tekstvergelijking met de *Gesammelte Schriften*. Bovendien zijn verschillende redactionele ingrepen niet verduidelijkt. Wel zijn er aanvullingen, zoals een gecombineerd zaken- en persoonsnamenregister en een bibliografie. Maar nog steeds wordt de *Gesammelte Werke* als een leeseditie gezien, en niet als een kritische Freud-editie. Anna Freud zag zelf ook de tekortkomingen van de editie:

‘Ich weiß sehr gut, was die Fehler der jetzigen deutschen Ausgabe sind; sie sind nur durch die außerordentlich schwierigen Bedingungen zu entschuldigen, unter denen wir sie hergestellt haben. Und offenbar waren wir damals nicht sehr “kompetent”, haben auch keinerlei kompetente Hilfskräfte gehabt.’⁶

Vanaf 1960 speelt de Duitse uitgeverij S. Fischer Verlag een toonaangevende rol in de Freud-uitgaven. Deze in Frankfurt gevestigde uitgeverij, die toen onder leiding stond van Berman Fischer, wilde overigens in 1939 al Freuds *Der Mann Moses und die monotheistische Religion* uitgeven, maar de Amsterdamse uitgever Allert de Lange was haar voor. Vanaf 1960 lukte het Fischer om de volledige rechten van al het werk van Freud over te nemen van Imago, dat in 1961 was opgeheven. Fischer Verlag besloot samen te werken met de Engelse Freud-editeur James Strachey. Met de medewerking van James Strachey, Angela Richards en Alexander Mitscherlich werd in de jaren 1969-1975 een nieuwe Duitse thematische geordende Freud-editie door Fischer uitgegeven: de *Studienausgabe*. Deze editie, die net als de *Gesammelte Werke* nog steeds leverbaar is, omvat tien paperbacks plus een ongenummerde *Ergänzungsband*. Bij de geselecteerde teksten werd een groot gedeelte van het Engelse redactionele apparaat van James Strachey in het Duits vertaald, evenals de verklarende noten en de beknopte inleidingen. De *Studienausgabe* was daarmee de meest kritische Duitstalige Freud-

Internationale ontwikkelingen

editie. Wel werden in 1968 de *Gesammelte Werke* uitgebreid met een 'Gesamtregister' (deel 18), dat een zeer uitvoerige index op de gehele editie bevat. Bovendien volgde in 1987 een *Nachtragsband* bij de *Gesammelte Werke*, een aanvulling met voornamelijk vroege publicaties van Freud, die onder redactie van Ilse Grubrich-Simitis en Angela Richards tot stand kwam. Bij de samenstelling van dit aanvullende deel werd ook samengewerkt met Engelse Freud-redacteuren James en Alix Strachey, en is eveneens het redactionele apparaat van James Strachey geraadpleegd.

Zo gezien ligt er dus het vreemde gegeven dat er in Freuds moedertaal, het Duits, geen volledige en zorgvuldig geannoteerde editie bestaat, al zijn daartoe wel aanzetten gedaan met de *Studienausgabe* en de *Nachtragsband*. Grubrich-Simitis had al in de jaren zestig van de vorige eeuw met Alexander Mitscherlich deze omissie geconstateerd en probeerde om in samenwerking met het Sigmund Freud Instituut in Frankfurt een Duitse historisch-kritische editie samen te stellen, maar er werd geen geschikte redacteur gevonden. Bovendien wilden de erven Freud om privé-redenen geen volledige toegang tot het Freud-archief verlenen. Volgens Grubrich-Simitis was het bovendien op dat moment nog te vroeg om Freuds werk te gaan historiseren.

Wat eveneens mislukte was het bezorgen van de vooranalytische, voornamelijk neurologische werken van Freud. De Duitse neuroloog Paul Vogel had daarmee een start gemaakt, maar kon deze onderneming wegens ziekte niet volbrengen. In de loop der tijd zijn er door Fischer Verlag daarentegen diverse Freud-pockets op de markt gebracht, en werd er aan het einde van de jaren tachtig besloten tot de uitgave van een nieuwe Freud-editie in 28 pockets, de *Sigmund Freud-Werke im Taschenbuch*, die onder redactie staat van Ilse Grubrich-Simitis. Van de beoogde 28 delen zijn er inmiddels 26 verschenen. Deze reeks, waarin een selectie van Freuds belangrijkste teksten wordt heruitgegeven, baseert zich op de *Gesammelte Werke*, maar geeft nu bij elk deel inleidingen van de hand van Duitse analytici. Zo verzorgde Stavros Mentzos een inleiding bij *Studien über Hysterie* en deed Wolfgang Leuschner dit bij *Zur Auffassung der Aphasien*, waarvoor Paul Vogel nog als bezorger wordt genoemd.

Ilse Grubrich-Simitis pleitte in 1993 wederom voor een nieuwe Duitse uitgave van Freuds werk, waarbij zij veel belang hecht aan het tonen van het oorspronkelijke materiaal van Freud, waaronder diens schetsen, notities en ander ongepubliceerd materiaal. Ook uitte zij de hoop dat ooit een Duitse volledige historisch-kritische editie verwezenlijkt kan worden.

Kort samengevat kan worden vastgesteld dat de editie-geschiedenis van Freud in het Duits tamelijk moeizaam is geweest. Bij het uitgeven van Freuds werk, dat vaak onder moeilijke omstandigheden moest worden gedaan, waren er veel redactionele wisselingen en vertragingen en moesten er concessies gedaan worden aan de redactionele kwaliteit.

Engelstalige Freud-uitgaven

Freuds teksten zijn vanaf 1909 in het Engels vertaald en inmiddels is vrijwel alles wat Freud heeft gepubliceerd in het Engels verschenen. De eerste vertalers van Freuds werk waren Abraham Brill, Ernest Jones, James Putnam en Joan Riviere. Vanaf 1920 gold James Strachey, de broer van de Engelse schrijver Lytton Strachey, als de belangrijkste vertaler. Freud vond zelf de vertalingen van Brill niet goed, maar was wel te spreken over de anderen, zo schreef hij in 1923 aan zijn neef Edward L. Bernays:

‘There is the question of the translations. Brill’s were not good, that of the lectures as you know, rather bad, but the new English translations are done by excellent people, clever pupils like Mrs. Riviere or the younger Strachey.’⁷

Ernest Jones had in 1920 het plan opgevat een ‘standard edition’ samen te stellen. Al jaren daarvoor, in 1913, had Jones een glossarium van termen opgesteld, waarin de terminologie van Freud in het Engels werd gestandaardiseerd. Jones vertaalde vrij letterlijk en gebruikte Griekse en Latijnse terminologie en streefde een uniforme ‘standaardeditie’ na, waar James Strachey hem later in zou volgen. Jones had een grote invloed op Strachey, en Freud heeft altijd achter Strachey, die overigens bij Freud in analyse was geweest, gestaan.⁸

Internationale ontwikkelingen

De eerste Engelstalige editie van het verzameld werk van Freud is de *Collected Papers*, een selectie van de teksten van Freud in vijf banden, die in de periode van 1924 tot 1950 tot stand kwam onder leiding van Joan Riviere, Alix Strachey en James Strachey. In 1950 lanceerde nu Strachey echter het plan om een 'standard edition' te maken, hetgeen resulteerde in de beroemde *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, in vierentwintig banden. Deze editie, onder redactie van James Strachey, in samenwerking met Anna Freud, Alix Strachey, Alan Tyson en Angela Richards kwam tot stand in de jaren 1953 tot 1974. De uitgever was het beroemde The Hogarth Press (in samenwerking met The Institute of Psycho-Analysis), dat geleid werd door Leonard Woolf, echtgenoot van Virginia Woolf. Al in 1924 was The Hogarth Press verantwoordelijk geweest voor de uitgavenreeks van The Institute of Psycho-Analysis, die door Ernest Jones, geassisteerd door James Strachey, geredigeerd werden: *The International Psycho-Analytical Library*. Hier verschenen vele teksten van Sigmund Freud (waaronder vier delen van de *Collected Papers*, die uitstekend verkochten), maar ook werk van Anna Freud en Theodor Reik. Leonard Woolf schreef over zijn bemoeienis als uitgever van Freud en zijn vertalingen:

'The greatest pleasure that I got from publishing *The Psycho-Analytical Library* was the relationship which it established between us and Freud. [...] He was not only a genius, but also, unlike many geniuses, an extraordinarily nice man. [...] The publication of the Standard Edition of the Complete Psychological Works of Freud, which we began in 1953, was one of the most difficult and delicate business operations which I have ever put through. [...] Freud had been incredibly generous and casual with his copyrights. [...] I feel no call to praise the famous men whom I have known. Nearly all famous men are disappointing or bores, or both. Freud was neither; he had an aura, not of fame, but of greatness.'⁹

De *Standard Edition* heeft wereldwijd een enorme invloed gehad op de verspreiding en receptie van Freud. Vele generaties psycho-

Speech van Leonard Woolf tijdens diner ter gelegenheid van de voltooiing van de Standard Edition in 1966. [Foto van website The British Psychoanalytical Society]

Foto rechts: James Strachey
[Foto van website The British Psychoanalytical Society]

analytici zijn opgeleid met deze Freud-editie, en dit verzameld werk was — en is nog steeds in veel opzichten — de onbetwiste autoriteit. Zo zegt de psychoanalyticus Malcolm Pines niet ten onrechte: 'To study Freud is to study Strachey, the medium through whom his message is transmitted.'¹⁰ Het werk dat Strachey heeft geleverd is enorm; hij heeft er zijn leven aan gewijd. Toch is er in toenemende mate kritiek gekomen op de editie. Ten eerste raadpleegde Strachey nooit de originele, handgeschreven Duitse teksten van Freud. Vervolgens zouden Freuds teksten te veel door hem zijn gemedicaliseerd en verwetenschappelijkt. Strachey

Internationale ontwikkelingen

wilde vooral de psychoanalyse institutionaliseren. Ook op de vertalingen van Strachey is veel kritiek gekomen: waar Freud in alledaags Duits schreef, op veelzijdige, persoonlijke, dynamische wijze, vertaalde Strachey op een eenzijdige, abstraherende, reductionistische en onpersoonlijke manier. Hierdoor is volgens sommigen een verkeerde Freud neergezet.¹¹ Het hoeft geen betoog dat Freud niet schreef met het oog op een uiteindelijke 'standard edition': hij schreef gevarieerd, met een enorme woordenschat. Een voorbeeld kan dit illustreren: waar Freud het heeft over 'der Aufbau', 'der Bau', 'der Überbau', 'die Bildung', 'die Gliederung', 'das Gebäude', 'das Gebilde', 'das Gefüge', 'die Ordnung', 'die Struktur', 'der Träger', werd dit consequent door Strachey vertaald met slechts één woord, 'structure'.¹²

Naast de *Standard Edition* is er de bekende *Pelican Freud Library*, uitgegeven door Penguin Books. Deze pocketeditie — samengesteld door Angela Richards — is thematisch gegroepeerd in vijftien delen en kwam in de periode 1973-1986 tot stand. Het editoriale materiaal is aan de *Standard Edition* ontleend, maar het is ingekort en toegespitst op het algemene publiek.

In het Engelse taalgebied worden momenteel verschillende Freud-edities voorbereid. De neuropsycholoog en psychoanalyticus Mark Solms werkt al ruim tien jaar aan twee grote projecten. Zo is er de herziening van de *Standard Edition*, waarop zoals gezegd aanzienlijke (vertaal)kritiek is gekomen. De niet-canonische status van Strachey wordt daarmee onder ogen gezien. De revisie betreft onder andere een lichte correctie van de vertaling.¹³ De verbeteringen zijn van taalkundige, grammaticale aard, maar er zijn ook aanpassingen met een meer controversieel karakter. Daarbij gaat het met name om de interpretatie van centrale freudiaanse begrippen, waarbij Solms de lezer erop attendeert dat er diverse interpretaties mogelijk zijn. Hij geeft deze voorstellen in het notenapparaat. Rond een begrip wordt de internationale wetenschappelijke discussie getoond, inclusief de inmiddels tot stand gekomen secundaire literatuur. Solms heeft slechts één verandering in de lopende tekst doorgevoerd. Het Duitse 'Trieb' is nu door hem vertaald als 'drive', waar het vroeger 'instinct' was. Bovendien komt er in het laatste deel van de editie een uitvoerige 'glossary of techni-

cal terms' (waarin begrippen opgenomen zijn als 'cathexis', 'super-ego', 'Id'). Deze begrippenlijst laat zien hoe Strachey bepaalde termen vertaalde, maar ook waar zijn vertalende voorgangers zoals Abraham Brill en Ernest Jones voor kozen. Het geeft de geschiedenis van een begrip weer en toont aan hoe Freud tot een bepaalde definitie is gekomen, daarmee rekening houdend met de cultureel-filosofische invloeden van zijn tijd.

Op redactioneel niveau zijn er eveneens wijzigingen, die vooral uit het actualiseren van Strachey's inleidingen bestaan. Maar er wordt ook gebruik gemaakt van ongepubliceerd materiaal dat Ilse Grubrich-Simitis heeft verzameld,¹⁴ zoals Freuds notities, schetsen en netschriften. Bovendien stelt Solms een nieuwe zakenindex over de gehele editie samen. Tot slot is er de toevoeging van een veertigtal artikelen, meestal korte stukken van Freud, die vrijwel allemaal opgenomen zijn in de Duitse *Nachtragsband*.¹⁵

Mark Solms bereidt ook een verzameld werk voor van het vroege, vooranalytische werk van Freud: *The Complete Neuroscientific Works of Sigmund Freud*.¹⁶ Deze vierdelige editie bevat Freuds neurowetenschappelijke teksten. Solms vertaalt de vroege teksten van Freud vanuit het Duits naar het Engels en annoteert deze. Hoewel Freud zelf zijn vroege werk heeft afgescheiden van 'zijn' psychoanalyse, werpt dit werk wel licht op zijn eerste psychoanalytische ontdekkingen en ontwikkelingen. Zijn boek over afasie uit 1891, *Zur Auffassung der Aphasien*, laat bijvoorbeeld heel duidelijk Freuds overgang van neurofysiologie naar de psychoanalyse zien. Er wordt de laatste jaren overigens in toenemende mate onderzoek verricht naar de zogenaamde 'neuropsychoanalyse'.¹⁷

Hoe anders zien de editoriale uitgangspunten eruit bij de *Penguin Freud Library*, een zestiendelige pocketeditie die onder redactie staat van de schrijver en psychoanalyticus Adam Philipps. Met *Interpreting Dreams*, dat in het voorjaar van 2006 zal verschijnen, wordt deze editie voltooid. De editie is thematisch ingedeeld en de vertaling — die met opzet niet uniform en consistent is — wordt verzorgd door diverse literaire vertalers die geen verwantschap hebben met de psychoanalyse. Bij elk deel worden inleidingen geschreven door academici waarvan de meesten geen psychoanalytische achtergrond hebben. Philipps wil vooral een 'moderne'

Internationale ontwikkelingen

Freud laten zien, een ‘humanistische’ Freud, in tegenstelling tot Strachey’s klinische en wetenschappelijke Freud. Hij beoogt een literaire editie samen te stellen, en wil de in zijn ogen verstarde, gemedicaliseerde, moralistische en geïnstitutionaliseerde psychoanalyse verlevendigen tot een vorm van literatuur. Zo zegt hij in een interview in *The New York Times* van 10 juni 2000:

‘a secular, literary Freud who is seen to be like every other writer: endlessly re-describable and re-translatable [...] I think a literary translation will capture some of what has been lost in Freud: an unconsciousness and a conscious ambiguity in the writing, and an interest in sentences, in the fact that language is evocative as well as informative.’¹⁸

Franse Freud-uitgaven

Freud schreef in het begin van zijn carrière verschillende artikelen over histerie en neurologie in het Frans.¹⁹ Toch verschenen er pas vanaf 1913 Franse vertalingen van Freuds andere artikelen en kwam in 1920 voor het eerst een heel werk van Freud in Franse vertaling uit: ‘Origine et développement de la psychanalyse’, in het Zwitserse tijdschrift *La Revue de Genève*.²⁰ In Frankrijk zijn er vervolgens vanaf 1920 tal van boeken van Freud op de markt gebracht, door drie verschillende Franse uitgevers.²¹ Gustav Payot was de eerste Franse uitgever die belangstelling toonde voor Freuds boeken; tussen 1920 en 1930 bracht hij tal van Freud-vertalingen op de markt. Naast Payot gaf ook Félix Alcan, de oprichter van de latere Presses Universitaires de France, Freuds werk uit. Maar ook de beroemde uitgever Gaston Gallimard had — op aanraden van André Gide — oog voor Freud. Hij correspondeerde met Freud en gaf meerdere boeken van hem uit, die vertaald werden door onder anderen prinses Marie Bonaparte, Rudolph Loewenstein en later Anne Berman.

Pas in de jaren tachtig is de Parijse uitgever Presses Universitaires de France begonnen met het uitgeven van een verzameld werk van Freud, de *Oeuvres complètes de Freud*. Deze chronologisch geordende editie die uit tweeëntwintig banden zal bestaan, staat

onder redactie van de psychiater André Bourguignon, de germanist Pierre Cotet en de psychoanalyticus Jean Laplanche. In 1988 verscheen het eerste deel, in 2005 waren er dertien banden beschikbaar en in 2009 hoopt men de editie te voltooien. Dat men relatief laat met het uitgeven van een Freud-editie is gestart, in een land waar de psychoanalyse springlevend was en nog steeds is, ²² mag opvallend genoemd worden. Die vertraging is vooral veroorzaakt door het feit dat de rechten van Freud bij diverse uitgevers lagen, zo meldt Laplanche in het boek *Traduire Freud*, een band met toelichtingen bij de *Oeuvres complètes*.²³ Bovendien duurde het vertalen ook lang, ondanks het feit — of wellicht misschien juist daardoor — dat er tien vertaalgroepen zijn opgericht, bestaande uit ieder drie personen waarmee het totale aantal vertalers op dertig komt. De editeurs van de Franse uitgave streven bovenal een letterlijke en uniforme wijze van vertalen na, die door de gehele editie consequent wordt doorgevoerd. Een consistente vertaling van begrippen staat hoog in het vaandel, maar daarbij wordt de intertekstualiteit niet uit het oog verloren. Een begrip kan bij Freud immers diverse betekenissen hebben, afhankelijk van Freuds ontwikkeling in zijn theorievorming. De *Oeuvres complètes* moet in principe een ‘freudiaans Frans’ bieden. De stijl van Freud wordt vanwege het freudiaanse idioom daarom zo letterlijk mogelijk gevolgd. Er worden zelfs neologismen bedacht, zoals het Franse ‘désaïde’ voor het Duitse ‘Hilflosigkeit’.²⁴

De invloed van de Franse psychoanalyticus Jacques Lacan is een niet te onderschatten factor in de belangstelling voor Freud in Frankrijk. Zijn adagium ‘retour à Freud’ heeft de Franse psychoanalyse sterk beïnvloed. Laplanche vermijdt echter — in weerwil van orthodoxe lacanianen — zoveel mogelijk lacaniaanse terminologie, omdat zijns inziens de rol van Lacan vooral ligt in het geven van commentaar op Freud en niet in de directe vertaling van freudiaanse begrippen. Voor Laplanche geldt er uiteindelijk maar een regel: ‘Le texte, tout le texte, rien que le texte.’²⁵

Opvallend is dat de editeurs van de *Oeuvres complètes de Freud* niet de noten van James Strachey uit de Engelse *Standard Edition* hebben overgenomen. De noten van Strachey stemden tot weinig tevredenheid en het reviseren van de noten zou volgens Laplanche

Internationale ontwikkelingen

een nog grotere vertraging in de publicatie van de *Oeuvres complètes* opleveren. Bovendien zijn de editeurs van mening dat Freuds tekst voor zichzelf moet spreken.

Volgens Malcolm Pines is er geen land ter wereld waar zo zorgvuldig wordt omgesprongen met Freuds tekst:

‘The rallying cry of “Back to Freud” was first heard from Lacan in France, where there still is no uniform complete edition of Freud though one is now in preparation. Only in France have Freud’s own words been so closely scrutinized, so carefully translated; nowhere else has so much theoretical sophistication been applied to “The Language of Psychoanalysis”.’²⁶

Nogal eens hoort men dat de psychoanalyse vergroeid is met de Duitse taal en dat daarom een vertaling van Freud nooit goed genoeg zal zijn. Laplanche ziet dat echter anders, blijkens een interview met hem in het Duitse vakblad *Psyche*:

‘Ich persönlich denke daß die Entdeckung der Psychoanalyse universell ist. Sicherlich hat seine Sprache Freud dabei geholfen, aber ich denke nicht daß die Entdeckung in eine andere Sprache unmöglich gewesen wäre. Es mag sein, daß die Freudsche Rhetorik, die ja eine besondere ist, sich der deutschen Sprache bedient, aber sie unterwirft sie sich auch. Man darf Freuds Deutschtum auch nicht übertreiben. [...] Ich bin der Meinung, daß das eigentlich Fremde bei Freud die Entdeckung des Unbewußten ist.’²⁷

*Spaanstalige Freud-uitgaven*²⁸

De Madrileense uitgever Biblioteca Nueva publiceerde tussen 1922 en 1934 een verzameld werk van Freud, de driedelige *Obras Completas*. De Spaanse filosoof José Ortega y Gasset was er een voorstander van om werk van Freud uit te geven. Luis López-Ballemos vertaalde in klassiek Spaans voor het eerst Freuds teksten. De *Obras Completas* werden als een zeer belangrijke publicatie in de Spaanssprekende landen gezien. Freud liet ook hier zijn enthousiasme merken.

siasme voor een uitgave van zijn verzameld werk blijken, zo wordt duidelijk uit een brief die hij naar aanleiding van de Spaanse uitgave schreef aan zijn dochter Anna: ‘Das Schönste ist aber eine Zeile auf dem Rücken des Buches. Es heißt: Obras completas I. Also eine Gesamtausgabe!’²⁹ Alhoewel López-Ballesteros vrij vertaalde en op sommige punten sterk afweek van het origineel was Freud opgetogen over zijn inspanningen:

‘Toen ik een jonge student was, was mijn verlangen om de onsterfelijke Don Quichot in het origineel van Cervantes te lezen zo sterk dat ik, zonder de hulp van leraren, de schone Castiliaanse taal heb geleerd. Dankzij die jeugdige geestdrift kan ik nu — reeds op gevorderde leeftijd — de precisie van uw Spaanse versie toetsen, waarvan de lectuur mij vanwege de zeer correcte interpretatie van mijn gedachten en de sierlijke stijl steeds met grote waardering vervult. Ik bewonder bovenal dat u, die geen arts of psychiater van beroep bent, een zo volmaakte en nauwgezette beheersing van een hoogst ingewikkelde en bij tijd en wijle duistere materie hebt weten te verwerven.’³⁰

Vanaf 1943 werden de *Obras Completas* voortgezet door de vertaler Ludovico Rosenthal. Tussen 1952 en 1956 werden ze in tweeëntwintig delen uitgegeven door de Argentijnse uitgever Santiago Rueda, omdat in Spanje de meeste uitgevershuizen ter ziele waren gegaan tijdens de Burgeroorlog en de daaropvolgende Tweede Wereldoorlog en door de kaalslag van het regime van Franco. In Argentinië was bovendien een groeiende belangstelling voor de psychoanalyse. Opmerkelijk is dus dat de eerste grote verzameld werk-editie van Freud in het Spaans uitkwam, nog vóór de beroemde Engelse *Standard Edition*. Vele Spaanstalige psychoanalytici stelden desalniettemin prijs op een Spaanse variant van de *Standard Edition*. Zo kwam het tot de uitgave van een nieuwe Spaanse *Obras Completas*-editie tussen 1978 en 1982, die vertaald is uit het oorspronkelijke Duits door José Etcheverry en uitgegeven door de Argentijnse uitgever Amorrortu Editores. Deze editie nam het gehele redactionele apparaat van Strachey over en bood, in tegenstelling tot de uitgave van López-Ballesteros en Rosenthal,

Internationale ontwikkelingen

een letterlijke en consistente en uniforme vertaling. Etcheverry vertaalde intellectueel en bood in een extra deel vele verklaringen voor zijn vertalingen van bepaalde begrippen, terwijl hij bovendien regelmatig het originele Duitse woord tussen vierkant haken in de lopende tekst weergaf. Doordat Etcheverry letterlijk vertaalde, Freuds filosofische achtergrond goed aanvoelde en dicht bij het Duits bleef, wordt de kwaliteit van de vertaling in deze editie als beter beschouwd dan die van Strachey. Sommige woorden zijn ook eenvoudiger en directer in het Spaans te vertalen. 'Das Ich', 'das Es' en 'das Über-Ich' werden 'yo', 'ello', 'super-yo', eenvoudig weg omdat de woorden 'The I' of 'the Ego' niet bestaan in het Spaans. En het was Etcheverry die het woord 'Trieb' vertaalde als 'pulsión' (in plaats van 'instincto') en daarin hebben vele vertalers en psychoanalytici hem gevolgd. Een algemeen gehoord nadeel van de Etcheverry-editie is echter dat deze moeizaam leest.

Het opvallendst in de Spaanse geschiedenis van de teksten van Freud is dus dat er twee zo sterk van elkaar verschillende edities zijn geformeerd.

TOT BESLUIT

Nederland past met haar geschiedenis van de Freud-uitgaven in een internationaal patroon, niet alleen wat betreft de veelzijdige en complexe geschiedenis daarvan, maar ook vanwege de voorbereiding van een nieuwe Freud-editie, *Werken*. Met deze nieuwe editie wordt tegelijkertijd een begin gemaakt met het *historiseren* van Freuds teksten, een vierde fase in de Nederlandse uitgavengeschiedenis van Freud, na die van de introductie, de popularisering en de canonisatie.

In veel Europese landen kwamen rond 1910 de eerste Freud-vertalingen op de markt, waarbij Freud zelf de vertalingen autoriseerde en toestemming gaf voor uitgave. In de meeste landen waren er aanvankelijk verschillende uitgeverijen van Freuds werk, maar op termijn bleven er uitgeverijen over die zijn werk voortaan consequent en met beleid gingen uitgeven. In Nederland was dat Uitgeverij Boom, in Frankrijk Presses Universitaires de France, in

Duitsland S. Fischer Verlag, in Engeland The Hogarth Press en in de Spaanstalige landen Amorrortu Editores.

Wanneer men de verschillende uitgeefinspanningen vergelijkt wordt duidelijk dat het editeren van Freud in elk land een langdurig proces is. Het uitgeven van een verzameld werk van Freud kost bij elke uitgever veel tijd en inspanning en vaak zijn er verschillende hindernissen te nemen. Veel editiewerk is afgebroken of onderbroken en er zijn veel redactionele wisselingen en vertalers geweest. Een vergelijking met de Nederlandse situatie dringt zich op. Over de *Sigmund Freud Nederlandse Editie* hebben de uitgevers immers zo'n vijftientig jaar gedaan en dit is zeker geen uitzondering. In Frankrijk is men zelfs nog bezig met het uitgeven van een eerste verzameld werk-editie. De Nederlandse editie is hiermee vergeleken minder uniform, en is vanwege de thematische indeling anders opgezet. Door de nieuwe editie *Werken* op de markt te brengen, waarbij de vertaling opnieuw wordt beoordeeld en er verschillende aanpassingen op redactioneel niveau zullen plaatsvinden, is duidelijk dat men ook in Nederland streeft naar een hoger niveau van perfectie.

De internationale ontwikkelingen die momenteel gaande zijn rond het uitgeven en editeren van Freuds werk laten zien dat Freud nog alom aanwezig is in de eenentwintigste eeuw en dat er een behoefte blijft bestaan om zijn teksten in vertaling te kunnen lezen. *Werken* is onderdeel van deze trend. Op basis van het voorliggende onderzoek kunnen voor toekomstige Freud-uitgaven wel enkele aanbevelingen gegeven worden.

Het is allereerst een groot goed dat er verschillende Freud-vertalingen in wording zijn. De geschiedenis leert immers dat er vrijwel nooit een definitieve tekst of vertaling bestaat en de vele verschillende vertalingen houden Freuds gedachtegoed op diverse manieren levend. Bij elke editie en vertaling heeft men de kans iets nieuws te ontdekken en neemt de kennis en het begrip van Freuds theorie toe. De veelzijdigheid aan vertalingen en redactionele werkzaamheden biedt daarom ontegenzeggelijk een bron van inspiratie en hulp voor Freud-onderzoekers. Bovendien doorbreekt deze variatie een dreigende orthodoxie en verhindert het een zich volledig toe-eigenen van Freuds teksten door één persoon.

Tot besluit

Overeenkomstig Grubrich-Simitis' gedachte is dat de tekstbe -
zorger zich terughoudend moet opstellen. De tekst dient zijn on -
afhankelijkheid te houden en moet voor zichzelf kunnen spreken,
en de redacteur of editeur moet zich zoveel mogelijk onthouden
van duiding en interpretatie. Het gaat in de eerste plaats om het to -
nen van de tekst en de totstandkoming ervan, waarbij gebruik kan
worden gemaakt van de nieuwste bronnen en wetenschappelijke
inzichten waar het de tekst zelf betreft.

Meer internationale samenwerking bij het Freud-uitgeven, een
'shared knowledge' zoals Mark Solms het omschrijft, ³¹ is in de
toekomst zeer gewenst. Er is inmiddels veel deskundigheid bij
diverse Freud-editeurs. Uitgevers, editeuren en redacteurs hoe -
ven — in tegenstelling tot James Strachey — niet zonder voorkennis
te werken, wanneer zij een verzameld werk-editie van Freud willen
samenstellen. Ook uitgevers zouden veel meer met elkaar samen
kunnen werken, door bijvoorbeeld (para)tekstuele elementen als
inleidingen of begrippenlijsten, maar ook indexen in een vroeg sta -
dium ter beschikking te stellen aan hun collega's. Een historisch-
kritische Freud-editie bijvoorbeeld — hoezeer die voorlopig nog
een toekomstideaal lijkt — betekent immers een grote en langduri -
ge onderneming en is ondenkbaar zonder de medewerking van ve -
len. Een internationaal redactioneel team van verschillende Freud-
deskundigen, vertalers en redacteurs is daarom zeer aanbeve -
lenswaardig. Ook zal een academische instelling het werk moeten
ondersteunen en zullen er meerdere subsidiegevers moeten zijn
die het belang inzien van Freuds werk, in het kader van zowel de
menschwetenschap als de cultuuroverdracht in het algemeen.

Het streven naar een historisch-kritische Freud-editie is een
noodzaak voor de toekomst. De laatste jaren wordt in de editie -
praktijk vooral het creatieve proces van een auteur getoond en
verschijnen er diverse deedities op dat terrein, zoals de *Nachlass-*
editie van Friedrich Nietzsche, die overigens ook in het Nederlands
wordt uitgebracht. ³² Ook bij de Freud-uitgaven wordt met name
door Grubrich-Simitis het oorspronkelijke, ruwe materiaal van
Freud verzameld, waardoor zichtbaar wordt hoe Freud als auteur
en onderzoeker te werk ging. Hoewel de nalatenschap van Freud
voorlopig niet in zijn totaliteit openbaar zal zijn, levert dit grond -

materiaal wel alvast relevante informatie op. Veel wat Freud heeft gezegd over zijn eigen werk heeft hij in brieven geschreven en soms heeft Freud in zijn correspondentie zelfs complete schetsen van zijn boeken gegeven. Al dit para-, epi- en peritekstuele materiaal kan verwerkt worden in ‘officiële’ uitgaven of in een grote editie. Daarbij kan ook gebruik worden gemaakt van nieuwe media, zoals het internet. Het is denkbaar dat er in de toekomst een internationale Freud-site komt die gezamenlijk beheerd wordt door bijvoorbeeld uitgevers, redacteurs en deskundigen van verschillende wetenschappelijke disciplines, die hun materiaal daarop publiceren.

De rol van de uitgever bij de bekendmaking van Freuds gedachtegoed is in Nederland van groot belang gebleken. De uitgever nam vaak als eersten het initiatief om Freuds werk uit te geven, in relatieve afwezigheid van de psychoanalytische vakwereld, enkele uitzonderingen daargelaten. Blijkbaar is er voor het bekend maken van een dergelijk groot oeuvre van een auteur een relatieve buitenstaander nodig om het gedachtegoed te verspreiden, op een zo objectief mogelijke en veelzijdige wijze. Een uitgever kan deze rol op zich nemen, maar hij kan zich tegelijkertijd nooit Freud toe-eigenen, omdat deze immers ‘publiek bezit’ hoort te zijn.

In de nabije toekomst zal het tot de mogelijkheden behoren om in Nederland deledities van Freuds oeuvre uit te gaan geven. Hierbij kan men denken aan een brieveneditie of aan het vooranalytische werk van Freud en diens neurologische en neurofysiologische teksten. De editie *Werken* betekent in ieder geval een grote stap voorwaarts in het uitgeven van Freud in Nederland. Wellicht komt het ooit tot een historisch-kritische editie. Daar zal waarschijnlijk nóg een eeuw overheen gaan. Wat deze studie wel heeft laten zien is dat het Freud-uitgeven in Nederland, maar ook internationaal, een grillig proces is waarop veel factoren van invloed zijn en waarin de uitgever ook een afhankelijke positie heeft. Misschien is de toekomst van een dergelijke uitgave wel een illusie. Zolang er echter bevlogen uitgevers zijn die, zoals Van Suchtelen en zijn opvolgers, durven te dromen kan die wens in vervulling gaan.

Noten

- 1 Zie tevens E. Greven, 'Van een hartelijke verwelkoming tot een kritisch gedogen. Geschiedenis en toekomst van de Nederlandse Freud-uitgaven', *Psychoanalytische Perspectieven*, 2005, 1, p. 67-94.
- 2 S. Freud, *Bruidsbrieven. Brieven aan Martha Bernays uit de jaren 1882-1886*. Amsterdam: Boom, 1997; S. Freud, C. G. Jung, *Brieven*. Rotterdam / Amsterdam: Lemniscaat / Boom, 2000.
- 3 I. Meyer-Palmedo en G. Fichtner (red.), *Freud-Bibliografie mit Werkkonkordanz*. Frankfurt am Main: S. Fischer, 1999.
- 4 Zie tevens E. Greven, 'Freud uitgeven', *Tijdschrift voor Psychoanalyse*, 2006, 2, p. 81-91, waaraan de beschrijving van de internationale ontwikkelingen in het Freud-uitgeven is ontleend.
- 5 I. Grubrich-Simitis, *Zurück zur Freuds Texten*, p. 53.
- 6 Idem, p. 68.
- 7 Idem, p. 34. Brief van Freud aan E. L. Bernays, 14 september 1923.
- 8 Zie R. Steiner, 'Die Weltmachtstellung des Britischen Reichs. Notes on the Term Standard in the first translations of Freud', in: E. Timms en N. Segal (eds), *Freud in Exile. Psychoanalysis and its Vicissitudes*. New Haven / Londen: Yale University Press, 1988, p. 181-195.
- 9 L. Woolf, *Downhill All the Way*. Londen: The Hogarth Press, 1967, p. 166-167.
- 10 M. Pines, 'The question of revising the Standard Edition' in: *Freud in Exile*, p. 180.
- 11 Enkele critici zijn P. Mahony, D. G. Ornston, H. Junker en A. Holder, in: D. G. Ornston (ed.), *Translating Freud*. New Haven / Londen: Yale University Press, 1992. Zie tevens Timms en Segal, p. 177-219.
- 12 D. G. Ornston, 'How standard is the "Standard Edition"' in: *Freud in Exile*, p. 206.
- 13 Persoonlijke mededeling van Mark Solms aan auteur, 11 juli 2005.
- 14 Grubrich-Simitis, p. 101-302.
- 15 De nieuwe *Standard Edition* wordt uitgegeven door The Institute of Psycho-Analysis in Londen. De editie zal ook online en digitaal beschikbaar komen.
- 16 Londen: Karnac, vermoedelijk 2007. De Duitse editie zal niet door Fischer Verlag worden uitgegeven maar door Springer Verlag.
- 17 E. R. Kandel, 'Biology and the future of psychoanalysis: A new intellectual framework for psychiatry revisited', *American Journal of Psychiatry*, 1999, vol. 156, p. 505-524; M. Solms, 'Freud returns', *Scientific American*, 2004, nr. 5, p. 57-63.
- 18 Uit R. Boynton, 'The other Freud (the wild one) — Adam Philipps' new edition aims to free the master from his disciples' obsessions'. *The New York Times*, 10 juni 2000 (www.robertboynton.com).
- 19 S. Freud, 'Quelques considérations pour une étude comparative des paralysies organiques et hystériques', *Archives de Neurologie*, 1893, 26, p. 29-43; 'Les diplégies cérébrales infantiles', *Revue neurologique*, 1893, 8, 1, p. 177-183; 'Obsessions et phobies', *Revue neurologique*, 1895, 3, p. 33-38; 'L'hérédité et l'étiologie des névroses', *Revue neurologique*, 1896, 4, p. 161-169.
- 20 S. Freud, 'Origine et développement de la psychanalyse', *La Revue de Genève*, 1920 (december) p. 865-875, 1921 (januari) p. 80-87, (februari) p. 195-220.
- 21 Voor een gedocumenteerd overzicht van de Franse Freud-uitgaven tot 1940 zie A. de Mijolla, 'L'édition en français de oeuvres de Freud avant 1940', *Revue internationale*

- d'histoire de la psychanalyse*, 1991, 4, p. 209-270 en 'Freud en français jusqu'en 1940', *Revue internationale d'histoire de la psychanalyse*, 1991, 4, p. 283-289.
- 22 Recent is er in Frankrijk een aanval op de psychoanalyse gekomen met de uitgave van Catherine Meyer e.a., *Le livre noir de la psychanalyse. Vivre, penser et aller mieux sans Freud*. Parijs: Les arènes, 2005.
- 23 J. Laplanche, P. Cotet, A. Bourguignon, 'Translating Freud', in: D. G. Ornston (ed.), *Translating Freud*. New Haven /Londen: Yale University Press, 1992, p. 136. Hierin is in Engelse vertaling opgenomen een gedeelte van A. Bourguignon, P. Cotet, J. Laplanche, F. Robert, *Traduire Freud*. Parijs: Presses Universitaires de France, 1989. Zie ook F.-M. Gathelier, 'Die Veröffentlichung von Freuds "Gesammelten Werken" in französischer Sprache. Gespräch mit Jean Laplanche', *Psyche*, 1991, 45, p. 700-712.
- 24 Zie Laplanche e.a., in: *Translating Freud*, p. 175.
- 25 Grubrich-Simitis, p. 17.
- 26 Pines, p. 178.
- 27 Gathelier, p. 707.
- 28 Ontleend aan Inga Villareal, 'Spanish translations of Freud', in: *Translating Freud*, p. 114-134. Zie tevens H. Vezzetti, 'Freud en langue espagnol', *Revue internationale d'histoire de la psychanalyse*, 1991, 4, p. 189-208.
- 29 Grubrich-Simitis, p. 51.
- 30 Brief van Freud aan Luis López-Ballesteros y de Torres, 7 mei 1923. Freud schreef naar alle waarschijnlijk deze brief in het Spaans (een Duits origineel ontbreekt): 'Siendo yo un joven estudiante, el deseo de leer el immortal D. Quichot en el original cervantino, me llevó a aprender, sin maestros, la bella lengua castellana. Gracias a esta afición juvenil puedo ahora —ya en avanzada edad— comprobar el acierto de su versión española de mis obras, cuya lectura me produce siempre un vivo agrado por la correctísima interpretación de mi pensamiento y la elegancia des estilo. Me admiro, sobre todo, cómo non siendo usted médico ni psiquiatra de profesión ha podido alcanzar tan absoluto y preciso dominio de una materia harto intrincada y a veces oscura.' De Nederlandse vertaling is van Wilfred Oranje.
- 31 Persoonlijke mededeling M. Solms aan auteur 11 juli 2005.
- 32 F. Nietzsche, *Nagelaten fragmenten* (red. G. Colli en M. Montinari). Deel 1-7. Nijmegen /Amsterdam: SUN, 2001 (in voorbereiding).